

EXAMENSARBETE

Hösten 2009

Lärarytbildningen

Historiemedvetande

En studie av läroböckers syn
på Sovjetunionen över tid

Författare

Peter Edwardsson

Handledare

Anita Håkansson

www.hkr.se

HISTORIEMEDVETANDE

En studie av läroböckers syn på Sovjetunionen över tid

Abstract

Min syfte med uppsatsen har varit att se om det genom att undersöka fyra olika läroböcker i historia utgivna under en 50-årsperiod, se om det kunde finnas någon förskjutning över tid när det gäller hur läroböckerna skildrat och belyst Sovjetunionen mellan åren 1917-1953.

Till min hjälp att undersöka denna frågeställning, har jag i min aktuella uppsats och undersökning använt mig av en komparativ metod och det huvudsakliga teoretiska verktyget har varit historiemedvetande.

De läroböcker som jag har använt mig av i studien har varit fyra stycken läroböcker med inriktning på gymnasieskolan och då framförallt de humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna eller programmen. De läroböcker som studerats är utgivna med ungefär 15 års mellanrum (1961, 1977, 1992 och 2009) och kan ses som en studie över tid i hur läroböcker har valt att fokusera på eller presentera en specifik historisk händelse eller företeelse, i detta fall Sovjetunionen mellan åren 1917-1953.

Mina slutsatser och mitt resultat är att man delvis kan se en förskjutning över tid, men att det kan bero på flera olika och ting såsom den nya forskningen som tidigare inte varit känd för läroboksförfattare. De saker som gör att man kan urskilja en förskjutning över tid mellan de olika läroböckerna kan bland annat bero på att forskare sedan Sovjetunionens fall har fått tillgång till arkiv som tidigare var stängda för fristående forskare.

En annan orsak kan vara att det kan vara lättare att tolka händelser och företeelser som ligger i ens omvärld, när tiden ger en lite distans till händelserna och det geografiska området som ligger i blickfånget för undersökningen. Det finns alltid en risk att försöka att analysera och försöka att förklara saker och ting som ligger i ens egen nutid och geografiska närområde. Med lite distans i tid blir perspektivet lite annorlunda och slutsatserna förhoppningsvis lite mer analyserande.

Ämnesord:

historia, historiemedvetande, historieförmedling, Sovjetunionen, kommunismen, gymnasieläroböcker

INNEHÅLL

1	INLEDNING.....	6
1.1	Bakgrund.....	6
1.2	Begrepp.....	6
1.3	Syfte och frågeställning.....	7
1.4	Metod och teoretiska verktyg	8
1.4.1	Metod.....	8
1.4.2	Historiemedvetande	8
1.5	Avgränsning och material.....	14
1.6	Forskningsläge.....	16
2	RESULTAT	18
2.1	Lärobok i historia 1961	18
2.2	Lärobok i historia 1977	20
2.3	Lärobok i historia 1992.....	22
2.4	Lärobok i historia 2009.....	25
3	DISKUSSION	30
3.1	Analys 1961	30
3.2	Analys 1977.....	31
3.3	Analys 1992.....	31
3.4	Analys 2009	31
3.5	Slutsats.....	32
4	SAMMANFATTNING	35
5	REFERENSLISTA.....	37

Den som kontrollerar det förflutna kontrollerar framtiden. Den som kontrollerar
nuet kontrollerar det förflutna.¹

1. George Orwell, 1984, citerad i Nyström, Hans et al., *Perspektiv på historien B, Malmö, 2004. s. 45.*

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

Historia är ett intressant och spännande ämnesområde att utforska. Händelser i det förflutna påverkade inte enbart dåtidens människor och samhällen, utan olika historiska händelser har på många sätt även påverkan för dagens och morgondagens människor och samhällen. Historieämnet i våra skolor har under det senaste halvsekle alltmör kommit att sättas på undantag i och med att andra undervisningsämnen fått fler undervisningstimmar och därmed mer framskjutande plats i skolans undervisning. Detta till trots, har historieämnet alltjämt en viktig roll att spela när det gäller förståelsen för dåtid, nutid och framtid. Detta visar sig bland annat i det senaste förslaget från regeringen när det gäller att höja ämnets status. I samband med nästa planerade skolreform ska det få statusen som ett kärnämne. Utifrån denna utveckling är det intressant att se hur historien har förmedlats över tid, och därför blir förmedlingen av historia en intressant fråga att studera och jämföra.

1.2 Begrepp

I uppsatsens titel finns essensen av det som undersökningen handlar om. *Över tid* kan sägas vara den essens som studien egentligen handlar om och som hela undersökningen kretsar kring. Därför ligger det på sin plats att förklara vad jag menar med begreppet *över tid*.

Begreppet över tid används först och främst i betydelsen av att något har förändrats över en längre tidsperiod. I denna studiens fall använts därför begreppet först och främst i betydelsen av hur vissa utvalda läroböcker i historia eventuellt har förändrat sättet att förklara, beskriva eller presentera Sovjetunionen över de nästan 50 år som denna komparativa studie sträcker sig.

1.3 Syfte och frågeställning

Syftet med den här undersökningen är att få en överblick över hur ett urval läroböcker i historia på gymnasienivå behandlar och förhåller sig till vissa utvalda historiska skeenden och händelser.

Redan i mitt förarbete till uppsatsen fanns det redan tidigt en tanke att fokusera arbetet på en specifik historisk händelse eller historiskt skeende – exempelvis Sovjetunionen eller Mellanösternkonflikten – och utifrån dessa faktorer bygga vidare med en komparativ studie över tid när det gäller hur läroböckerna väljer att belysa eller framställa den specifika händelse eller historiska utvecklingen som då skulle bli föremål för undersökningen.

Min intention är inte att få fram en fullödig översikt över de senaste 40-50 årens utvecklingen när det gäller alla läroböcker i historieämnet. Därtill finns det varken utrymme i fråga om tid eller om sidor.

Min tes inför denna undersökning är att det rimligtvis borde finnas en förskjutning över tid hur man i de historiska läroböckerna har skildrat eller beskrivit kommunismen i allmänhet och Sovjetunionen i synnerhet. Detta på grund av att likväl som det sker förskjutningar i samhällsdebatten över en längre tid, så bör det rimligtvis även finnas en förskjutning i hur man tolkar eller presenterar olika samhällsfenomen, historiska händelser eller skeenden.

En intressant fråga är om de svenska läroböckernas syn på exempelvis Sovjetunionen har förändrats i takt med de utrikespolitiska konjunkturerna eller om deras syn har varit mer eller mindre densamma över tid? Att denna sista fråga skulle kunna besvaras helt och hållet i en uppsats på denna nivå, är nog för mycket begärt. Men att det ska kunna gå att få fram någon form av bild av den historiska utvecklingen när det gäller läroböckernas förmedling av ovanstående, måste trots allt ses som möjligt.

Den frågeställning som jag slutligen bestämde mig för att försöka få svar på genom denna undersökning, har jag valt att formulera på följande sätt:

- Kan man se en förskjutning över tid när det gäller hur läroböcker i historia skildrar och belyser Sovjetunionen mellan åren 1917-1953?

1.4 Metod och teoretiska verktyg

1.4.1 Metod

Den aktuella uppsats och undersökning är en komparativ studie av historiska läroböcker över tid. Läroböcker som är föremål för undersökningen är läroböcker som har använts eller används i gymnasieskolan eller dess föregångare. Att undersöka de sätt som dessa läroböcker beskriver olika historiska skeenden eller händelser kan även sägas vara en slags textanalys och då främst en form av innehållsanalys.

1.4.2 Historiemedvetande

I samband med den metod som kommer att användas, kommer det även att läggas ett historiedidaktiskt perspektiv eller anslag i uppsatsen. Detta då läroböckerna i historia kan ses som historiekulturella produkter som med fördel kan undersökas med hjälp av begrepp såsom *historiekultur*, *historiebruk* och *historiemedvetande*. Dessa tre begrepp kan ses som huvudram inom den forskningsinriktning som vuxit fram under de senaste decennierna. Dock har jag i samband med detta arbetat valt att utelämna verktygen *historiekultur* och *historiebruk* då det är fullt tillräckligt att använda sig av *historiemedvetande* för arbetets genomförande, men jag kommer trots detta att kortfattat nämna de verktyg som tagits bort, då det kan vara intressant att få se de olika begreppen i ett större sammanhang.

För att specificera dessa olika begrepp kan man kortfattat säga följande²:

- *Historiekultur* är de källor, konstverk, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som gör det möjligt att binda samman relationer mellan dåtid, nutid och framtid.
- Begreppet *historiebruk* framställs som de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter.
- *Historiemedvetande* förklaras som de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid som styrs, etableras och reproduceras av historiebruket.

2. Aronsson, Peter, *Historiebruk : att använda det förflutna*, Lund, 2004. s. 17-18.

Som en inledning till min studie är det viktigt att gå igenom några teoretiska verktyg som jag har använt mig av i samband med min undersökning.³

Begreppet *historiemedvetande* är i denna studie ett användbart teoretiskt verktyg. Som begrepp är historiemedvetande ett etablerat, mer eller mindre vedertaget begrepp, men icke desto mindre krävs det en kort genomgång av de teoretiska tankegångarna i ämnet.

Historiemedvetande är något som vi alla medvetet eller omedvetet använder oss av, trots att vi kanske inte ens har funderat på termerna ifråga. En medvetenhet brukar oftast vara något som man är explicit medveten om, men frågan är om det inte lika ofta kan det vara något som man är mer eller mindre omedveten om men ändå lever i.

Begreppet *historiemedvetande* har efterhand fått en allt större roll som verktyg i historieforskningen och då i förlängningen även ute på våra skolor i samband med historieundervisningen. Historia i sig kan sägas vara en av de grundläggande dimensionerna i tillvaron, detta genom att tillskriva det förflutna en framträdande plats i tillvaron. Detta, att bli medveten om historien, både sin egen och andras, kan med andra termer kallas för *historiemedvetande*.

Både forskare och historielärare som verkar inom olika skolformer, präglas på ett eller annat sätt av ett historiemedvetande, vare sig de är benägna att erkänna det eller ej. Det är som en ryggsäck fylld av olika slags intryck och föreställningar som sedan direkt eller indirekt kan påverka ens sätt att se på historia, samtid och framtid. En ryggsäck som man bär med sig och ur vilken man kan hämta upp erfarenheter från förr, både egna men främst andras erfarenheter och upplevelser.

I sin bok *Historia som vapen* skriver Klas-Göran Karlsson, professor i historia och verksam bland annat vid Lunds universitet, följande om detta fenomen som en historiker ofta ställs inför när han eller hon försöker förstå historiska händelser, skeenden och aktörer, nämligen:

Historikern har att genomföra en dubbel tankeoperation, präglad av såväl närhet till de

3. Kapitlet om historiemedvetande och historiebruk är en omarbetning och förkortning av kapitel i ett tidigare examensarbete som jag skrev vid Högskolan i Kristianstad 2009 och som i sin tur var en vidareutveckling och omarbetning av ett kapitel som jag skrev i samband med min kandidatuppsats i historia vid Lunds universitet hösten 2007. Därför kan det då finnas vissa verbala överensstämmelser mellan de olika arbetena.

historiska aktörernas livs- och erfarenhetsvärld som distanserad och kritisk vetenskaplig analys.⁴

Samtidigt som en historiker, en historielärare eller en elev som läser historia – oavsett vilket nivå studierna bedrivs på – måste leva in i den historiska situationen, i aktörernas berättelse, måste det hållas en viss distans för att kunna möjliggöra att det dras adekvata slutsatser utifrån det material som kommit fram och som finns för handen.

Likaså har det varit min förhoppning att jag skulle kunna använda mig av historiemedvetande som en del av mitt forskning när det gällde att få fram och blottlägga delar av vår gemensamma västerländska historia och berättelse och genom det ge pusselbitar till att kunna se sammanhanget både utifrån en deduktiv och en induktiv utgångspunkt.

Likaså är det – enligt min mening – viktigt att utveckla en förmåga både hos sig själv och hos sina elever att se historien från olika perspektiv och synvinklar. Detta hjälper till att inskräpa ens möjligheter att förstå historiska skeenden på ett helt annat sätt än att enbart läsa läroböckerna rätt upp och ner eller mekaniskt kunna rabbla årtal och kungalängder. En uppövad förmåga att se historien både utifrån en deduktiv och en induktiv utgångspunkt, dvs att utgå från att hitta det generella eller allmänna i det unika eller enskilda och vice versa.

Detta handlar om att lära eleverna att hitta det generella eller det allmänna i det unika och inte enbart tvärtom. Vanligtvis har den traditionella undervisningen utgått från en deduktiv ansats, dvs det generella och därigenom eventuellt försökt att nå fram till det unika eller enskilda. Att försöka kunna sätta in det generella i det unika är en utmaning och ett delmål som var historielärare bör sträva efter att eleverna ska uppnå. Då verkligheten, även den historiska, är så pass komplex finns det även svårigheter att med enbart allmänna perspektiv eller utgångspunkter försöka att få en djupgående och samtidigt övergripande förståelse för det historiska skeendet. Samma förhållande gäller självfallet även för de enskilda eller unika perspektiven eller utgångspunkterna. Det bör finnas både en deduktiv och en induktiv del i historieundervisningen och det handlar inte om ett antingen eller utan snara-

4. Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Stockholm, 1999. s. 53.

re om att dessa perspektiv kompletterar varandra.

Om det enbart förs en historieundervisning utifrån det generella - exempelvis en fokusering på struktur och samhällsbyggandet gick till och t ex de industriella processerna - så finns det en risk att eleverna inte får en förståelse för hur individerna, dvs bönderna, arbetarna eller hantverkarna hade för roll i detta historiska samhälle. Likaså finns det en risk att fokus enbart ligger på vad de som styrde landet, staden och fabriken tyckte och tänkte och att det därigenom inte ges en bild av individen som levde i landet, bodde i staden och arbetade på fabriken. Deras liv riskerar att bli bortglömd historia och då finns en fara att dagens elever har svårt att identifiera sig med historiska företeelser, skeenden och framförallt under vilka premisser gemene man levde under i forna tider. Dock kan även en alltför stor fokusering på individer i andra samhällsskikt, dvs enskilda och unika, slå fel. Men både försöken att antingen utgå från det unika och sedan koppla det till det generella genom att sätta in individen i ett större sammanhang eller försöken att utgå från det allmänna, generella och sedan transformera ner hur dessa strukturer påverkar individerna har således sina fördelar och nackdelar.

En annan fördel som arbetsgången från det unika till det generella, det lilla till det stora kan ha, är att det kan förmå eleverna att få en förståelse för att nuet är skapat av ett då och att detta i sin tur har betydelse för framtiden.

Om detta kan uppnås, blir det genast mycket enklare för eleverna att få ett historiemedvetande och därmed en större förståelse för den kausalitet som finns. Allt som händer har en orsak och inget händer utan att det – i större eller mindre grad – för med sig efterverkningar på framtiden.

Historia är en slags orientering i tid och historiemedvetande och är i allra högsta grad »den mentala process genom vilken den samtida människan orienterar sig i tid, i ljuset av historiska erfarenheter och kunskaper, och i förväntning om en specifik framtida utveckling»⁵. Utan denna process eller detta medvetande, blir det således svårt att ta till sig historieundervisningen, oavsett om det sker via katederundervisning eller via en informationskampanj initierad av myndigheterna.

När det gäller den specifika studie över tid som denna uppsats delvis handlar

5. Karlsson, Klas-Göran, »Historiedidaktik. Begrepp, teori och analys» i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund, 2004. s. 45-46.

om, hjälper det att se hur det går steg för steg att bygga upp en förståelse för hur historia kan förstås. Detta görs med hjälp av att dela in »historien» i tre stadier eller nivåer enligt följande:

- Historia som *fakta*
- Historia som *tolkning*
- Historia som *medvetande*

När det gäller den första punkten, *Historia som fakta*, framhåller Klas-Göran Karlsson »[a]tt fastslå fakta [...] har alltid betraktats som en historievetenskaplig uppgift»⁶. Detta torde vara något som gäller såväl historievetenskapen som andra vetenskaper.

När man kommer till den andra punkten eller nivån, *Historia som tolkning*, delar Karlsson upp denna fas i två typer. Den första handlar främst om att koppla ihop ny fakta med tidigare forskning och därmed sätta in dessa nya fakta i en redan etablerad och erkänd historisk tolknings- och kunskapsbank.⁷ Den andra delen däremot, »handlar om att etablera ett inre historiskt förklarings- eller menings-sammanhang, vilket innebär att historiska fakta görs begripliga genom att placeras i en utvecklingsprocess och infogas i en samtidshistorisk kontext».⁸ Om vi i den första tolkningsdelen ser all historisk kunskap utifrån det faktum att man bygger, kumulativt, på tidigare redan känd historisk information, så låter vi i den andra delen historien mer tala för sig själv och detta utan att blanda in annan tidigare forskning. Man försöker helt enkelt förstå historien utifrån dess egen kontext och låter den stå på sina egna ben. Historien förstås eller tolkas här *prospektivt*.⁹

Slutligen, på den tredje nivån, kommer *Historia som medvetande*, vilket kortfattat kan sägas betyda att historien här är något som är *levande*, något som människor på olika sätt kan relatera till, detta till trots att historien även här är just historia, dvs förfluten tid och inte nutid. Men detta »historiemedvetande» gör att historien, (den idealiserande) dåtiden, blir nutid och därmed även en slags eftersträvansvärd framtid och kan sägas bli en extra dimension i det egna livet. Här, i

6. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 35.

7. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 36.

8. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 37.

9. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 37.

motsats till tidigare nivå, har historien tillbakablickande eller *retrospektiva* egenskaper.¹⁰ Alla tre dessa tolkningsdelar passar väl in som verktyg i min uppsats.

Slutligen skiljer Klas-Göran Karlsson på två typer av medvetande. Dels ett medvetande som ser historien som en alltså pågående process, en process som drivs fram av människan. Dels ett historiemedvetande som mer accentuerar »kontinuitet över tid och det cykliska förloppet», dvs det som hos Klas-Göran Karlsson benämns som ett *mytologiskt medvetande*.¹¹

Här handla det i mångt och mycket oftast om både *tolkning* och *medvetande*, där det förstnämnda kan sägas vara en medveten tankeprocess eller metod, medan den sistnämnda mer handlar om ett basalt mentalt tillstånd.¹² Tolkningen är här, utifrån ovanstående definition, att betrakta som en aktiv handling, medan historiemedvetandet i detta sammanhanget mer verkar handla om ett inneboende mentalt tillstånd. Hur *tolkningen* ska ske, verkar vara något som personen i fråga kan välja, under det att *medvetandet* är något som verkar ske genom en längre tidsprocess och som har mer av verkar handla om implicit påverkan från den sociala omgivningen.

En av mina frågor i samband med en del av mina tidigare undersökningar har varit att se om historiemedvetandet kan påverkas både av *minnet* och av personernas *identifikation*.¹³ Det finns en del forskning om minneshantering, som bland annat nämns i Karlssons *Historia som vapen*, som menar att följande gäller när det gäller sambandet mellan dessa ovanstående influenser:

När vissa aspekter av det förflutna blir ihågkomna eller bevarade, medan andra glöms bort eller undanröjs, sker detta inte av en händelse, utan som ett resultat av en aktiv sentida tankeoperation.¹⁴

Vissa aspekter som glöms bort, behöver förvisso inte alltid glömmas bort utifrån

10. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 38.

11. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 39f.

12. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 45-46.

13. Edwardsson, Peter. *Machal : berättelserna om fyra svenska frivilliga (machalniki) som deltog i Israels självständighetskrig 1948-49*, Kandidatuppsats, 2007. <<http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1319703>>; samt Edwardsson, Peter. *Kampen om historien: Levande eller statlig historia i skolan?*, Kandidatuppsats, 2009. <<http://hkr.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:289266>>

14. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 44.

en aktiv handling från gemene man, utan det räcker att de som har kunskapen om denna historia eller dessa historiska personer utifrån en aktiv handling beslutar eller bestämmer sig för att inte aktualisera dessa historiska händelser eller personer. När man talar om *identitet* och *identifikation* – som även det kan påverka hur olika läroboksförfattare över tid belyser eller lyfter fram historiska händelser – så kan man dela upp den sociala identiteten – och förmodligen även den historiska identiteten – i två separata beståndsdelar eller komponenter, nämligen »dels en medvetenhet om en tillhörighet till en social grupp, dels en emotionell aspekt kopplad till denna tillhörighet.»¹⁵

1.5 Avgränsning och material

När det gäller uppsatsen avgränsning, var det från början tänkt att undersökningen endast skulle fokusera på tidsperioden från cirka 1980 och fram till dags dato. Under arbetets gång kom det fram tillräckligt med material som gjorde det mer intressant att ta tillfället i akt att få ta del av en längre utvecklingsstudie över tid. Detta även om uppsatsens karaktär eller specifika syfte inte tillåter någon tidsmässigt längre eller ämnesmässigt djupare studie. Men samtidigt var det svårt att få tillgång till läroböcker i historia som var helt jämförbara utifrån kriteriet att de bör vara riktade till samma målgrupp, dvs läroböckerna skulle rikta sig till gymnasieskolan, och linje- eller programnivå, dvs vara på humanistisk eller samhällsvetenskaplig linje eller liknande nivå. Att jag valde dessa två utbildningslinjerna eller programmen beror enbart på att timantalet för andra linjer/program över tid minskade mer när det gällde historieämnet än vad som varit fallet för dessa två linjer eller program (se tabell 1 nedan). När det gäller vilka undervisningstimmar som har gällt i historieämnet har jag valt att enbart använda mig av uppgifterna i tabellen nedan och har då inga uppgifter om hur det förhöll sig innan. Då studien i första hand inte inriktar sig på studie över antalet timmar i historieämnet, får tabellen mer visa på den negativa trend när det gäller timmar som historieämnet har haft under de senaste 40-50 åren.

15. Karlsson, *Historia som vapen*, 1999. s. 44.

Linje/program					
Läroplan/år	Humanistisk	Samhälls- vetenskaplig	Ekonomisk 2 eller 3-årig	Naturveten- skaplig	Tekniks 2- eller 4-årig
Lgy 66	197	197	99	148	99
Lgy 70	247	247	99	99 eller 148	99
Lgy 94	190	190	80	80	80
Lpf 94/2000	75	150	75	75	75

Tabell 1: Undervisningstimmar i historia på gymnasienivå sedan 1966¹⁶

Då det trots stora efterforskningar som gjordes både i Högskolan Kristianstads bibliotek och arkiv och de olika boklån som gjordes hos historielärare på högskolan, gick det inte att uppbringa några läroböcker i historia från 1980-talet som uppfyllde mina kriterier. På grund av detta försvann 1980-talet från undersökningen. Utifrån detta tog jag sedermera ett beslut att i uppsatsen enbart studera böcker från fyra specifika år, med ett mellanrum på 15-16 år mellan utgivningen av dessa böcker. De år som jag utifrån det material som jag har tillgång till, är 1961, 1977, 1992 och 2009.

De läroböcker som jag har funnit i samband med studiens förarbete och vilka sedermera valdes att användas i undersökningen, är uteslutande läroböcker från gymnasieskolan eller dess föregångare. Det finns, av både tidsskäl och utrymmesskäl, ingen möjlighet att även undersöka högstadiets läroböcker, utan koncentrationen kommer att lägga enbart på gymnasieskolans läroböcker i historia.

En tanke som jag hade i början av förstudien inför uppsatsen, var att eventuellt intervjua några nu pensionerade historielärare och jämföra deras berättelser med nu arbetande historielärare, men denna delen av uppsatsen fick jag av tids- och utrymmesbrist lägga därhän. En fördel med den sedermera bortvalda intervjuavsnittet torde ha varit att på så sätt finna en återkoppling mellan de som nu använder och de som tidigare har använt sig av läroböckerna i historia över tid.

Det material som används i samband med studien är till största delen läromedel eller kurslitteratur i historieämnet, vilket kan ses som primärmaterial i detta sam-

16. Tabellen bygger på en omräkning till undervisningstimmar enligt den ordning som gäller från år 2000. Sedan 1994 gäller det för estetiska programmet samma siffror som för det naturvetenskapliga. Larsson, Hans Albin, »Vad är möjligt och vad är lämpligt?» i Johansson, Zenita, & Larsson, Hans Albin (red.), *Någonstans i Sverige - Lokalhistoriska elevprojekt inom Svenska Eustory*, 2009, s. 15-22.

manhang. Då undersökningen uteslutande handlar om läroböckerna och deras sätt att framställa eller belysa Sovjetunionen, kan denna litteratur få anses stå för huvuddelen av materialet. Utöver detta material, har jag försökt att använda mig av vetenskaplig litteratur som behandlar både det aktuella ämnet och sådan litteratur som behandlar hur man kan angripa en sådan uppgift som denna uppsats kan sägas vara.

Sedan den tidigare statliga läromedelsgranskningen upphörde 1991, finns det ingen myndighet eller institution som granskar att det som står i läroböckerna överensstämmer med läroplanerna för respektive ämne.¹⁷ Detta må i praktiken inte ha så stor betydelse då förlagen själva utvärderar innehållet i de läroböcker som de ger ut och att de som sedermera väljer att köpa in läroböckerna, förmodligen har gjort en genomgång av de böcker som de har att välja mellan. Dock finns det en stor nackdel med att den statliga läromedelsgranskningen lades ner och det består i att det finns en risk att den gemensamma historieundervisningen har blivit ett minne blott i och med den stora floran av olika läroböcker i ämnet. Ju större utbud, desto större skillnader i undervisningsmaterialet. Men samtidigt finns det nu en större möjlighet att läroböcker som tidigare riskerade att stoppas på grund av ideologiska (grundat på vetenskapsinriktningar och/eller politiska grunder) får komma till tals. Mångfald är aldrig fel så länge det handlar om att de olika tolkningarna eller framställningarna har en strikt historievetenskaplig grund.

1.6 Forskningsläge

När det gäller studie eller undersökningar som är relaterade till läroböcker och/eller utvecklingen när det gäller historie- eller kunskapsyn, finns det flera intressanta studier och forskning att gräva i. I mitt förarbete inför denna uppsats kom jag bland annat att finna en avhandling skriven av Janne Holmén, med den talande med titeln »Den politiska läroboken»¹⁸. Denna avhandling tar upp en intressant

17. Holmén, Janne. *Den politiska läroboken : bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget*, Studia historica Upsaliensia, 221, 2006. <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6748>> s. 51.

18. Holmén. 2006. »Den politiska läroboken : bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget», Studia historica Upsaliensia, 221, 376 s. <<http://>

jämförelse mellan tre nordiska länders läroböcker när det gäller bilden av USA och Sovjetunionen under det kalla kriget. Avhandlingen gav mig inblick både i skillnaderna mellan utvecklingen över tid när det gäller de olika ländernas läroböcker och även vilka frågor eller delar som de olika läroböckerna betonade eller belyste när det gällde att USA och Sovjetunionen.

Andra forskare som tar upp liknande historiska frågor är Niklas Ammert med sin avhandling »Det osamtidigas samtidighet»¹⁹ med undertitel »Historie-medvetande i svenska historieläroböcker under hundra år» och Kenneth Nordgren i sin avhandling »Vems är historien?»²⁰ med undertiteln »Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige». Dessa två sistnämnda avhandlingar betonar inte så mycket hur läroböcker över tid har presenterat kommunismen i allmänhet eller Sovjetunionen i synnerhet, men ändå har avhandlingarna varit viktiga i förarbetet inför min uppsats, främst då genom att ge en forskningsöversikt i ämnet som behandlar historia, historiemedvetande och läroböcker över tid.

Mina förhoppningar med undersökningen är att få bidra med ytterligare en del i den forskningsöversikt över historieämnets utveckling i vår samtid som redan finns och här tror jag att ovanstående tidigare forskning i ämnet i sin tur kommer att kunna bidra med värdefull information som min studie kan dra nytta av.

[/urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6748](http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6748)

19. Ammert, Niklas. *Det osamtidigas samtidighet : historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, 252 s. 2008.
20. Nordgren, Kenneth. *Vems är historien? : historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Doktorsavhandlingar inom den Nationella forskarskolan i pedagogiskt arbete, 3, 303. 2006. <http://www.educ.umu.se/presentation/publikationer/avhandlingar/vems_ar_historien.pdf>

2 RESULTAT

I denna studie har fyra läroböcker i historia valts ut att ligga som underlag för den komparativa undersökning. Läroböckerna är utgivna med ungefär 15 till 17 års mellanrum och kan betraktas som ett litet utdrag av drygt 50 års historieundervisning och då speciellt den historiska belysningen av Sovjetunionen, dess framväxt och Stalins olika förehavande under sin tid som Sovjetunionens diktator.

2.1 Lärobok i historia 1961

I den lärobok i historia som skärskådas först - *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*²¹ - som kom ut i sin första upplaga redan 1958²², ägnas knappt 5 sidor av totalt 544 sidor specifikt åt Sovjetunionen och dess uppbyggnad. Men med tanke på att boken sträcker sig från tidig medeltid och framåt, så skall det lilla utrymme som ägnas åt den stora grannen i öst nog inte nedvärderas.

Under rubriken *Lenin* skriver författarna till läroboken att

Det bolsjevikiska partiets mål var att omdana det ryska samhället i enlighet med Marx och Lenins läror, och om det ville förverkliga dessa planer, måste de genomföras trots stark opposition inom landet och trots det prekära krigsläget.²³

Författarna fortsätter med att skriva att »Lenin hade proklamerat proletariats diktatur, och det var med diktatoriska medel bolsjevikerna omdanade det ryska samhället»²⁴. Vidare skriver författarna att den nya författning i teorin var demokratisk, men att den i praktiken var att betrakta som en diktatur då all den politiska makten kom att ligga hos det kommunistiska partiet. Ett parti »vars ledning

21. Söderlund, Ernst et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, Stockholm, 1961.

22. Anledningen till att jag valde 1961 år upplaga beror helt och hållet på att det var den upplagan som jag fick fatt i samband med mina efterforskningar av äldre läroböcker i historia. Detta medför att jag inte har kunnat kontrollera om det finns några skillnader när det gäller sättet hur Sovjetunionen presenteras mellan de olika läroböckerna.

23. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 485.

24. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 486..

kunde kontrollera alla förvaltningsorgan och alla val»²⁵.

Vidare förklarar författarna att de tidigare »ledande samhällsklasserna gick till stor del under genom avrättningar, landsflykt, nöd och svält»²⁶ och att det på det ekonomiska området så småningom genomfördes en fullständig socialisering.

Likaså beskriver läroboken hur utrikes- såväl som inrikeshandeln hamnade under statsmonopolet. Den jord som tidigare hade ägts och brukats av självägande bönder, slogs samman till stora kollektivjordbruk och ställdes därmed under statlig styre. Detta skedde, enligt författarna, delvis i samband med att de tidigare storbönderna, de så kallade *kulakerna*, till stora delar »tvångsförflyttades eller »likviderades».²⁷

I samband med att man kortfattat förklarar innebörden av de så kallade femårsplanerna, så betonar författarna att den ryska produktionsstatistiken »delvis [är] osäker, delvis svårtolkad», men att det inte kan »råda någon tvekan om att den ekonomiska utvecklingen i Sovjetunionen har varit utomordentlig snabb» och författarna kallar detta för en »industriell revolution»²⁸. Här fortsätter författarna med att redogöra för vad de anser är den avgörande skillnaden mellan den sovjetiska och den västeuropeiska utvecklingen på det ekonomiska och sociala området. Den största skillnaden, enligt författarna, är

den i detalj genomförda statsdriften och statsövervakningen [...] där det i Sovjet ses som ett brott mot samhället att inte göra sitt bästa för att bidra till förverkligandet av de centralt uppgjorda statliga ekonomiska planerna²⁹

Författarna belyser även frågan om arbetskraftens sammansättning då de skriver att en avsevärd del av arbetskraften i den tunga industrin och i gruvorna, tycks bestå av tvångsarbetare. Dessa tvångsarbetare, boende i under svåra levnadsförhållanden i tvångsarbetsläger, kan enligt lärobokens författare antas uppgå till flera miljoner.

När det gäller hur Sovjetunionen styrs rent politiskt och hur maktstrukturen ser ut i landet, förklarar författarna att »[f]ormellt står Sovjetunionens statskick [...]

25. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 486.

26. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 486.

27. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 486.

28. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 487.

29. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 487.

ganska nära den demokratiska statsformen i Västerlandet; *reellt* är skillnaderna stora»³⁰ och att den avgörande punkten här handlar om att Sovjet är en enpartistat, med allt vad det innebär. Vidare förklarar författarna att de kandidater som väljarna har att välja mellan är helt och hållet utsedda av kommunistpartiet och att väljarna endast har en kandidat per valdistrikt att välja på, dvs kommunistpartiets kandidat. Författarna avslutar med att krasst konstatera att

[f]ri opinionsbildning i västerländsk mening kan alltså inte existera i Ryssland och tolereras i princip inte vare sig inom politik, vetenskap eller litteratur. [---] I den mån opposition mot denna likriktning har existerat, har den bekämpats med i princip samma metoder som i t.ex. de tyska eller italienska diktaturerna.³¹

2.2 Lärobok i historia 1977

I denna lärobok, *Historia i centrum och periferi*³², som i denna upplaga användes på de humanistiska- och samhällsvetenskapliga linjerna på gymnasiet, finns det i huvudsak tre olika kapitel som specifikt inriktar sig på fenomenet Sovjetunionen. Först ett kapitel på knappt 8 sidor skrivet av Kristian Gerner³³ som handlar om den *Ryska revolutionen*, sedan ett kapitel på drygt 12 sidor skrivet av Ingmar Oldberg³⁴ som handlar om *Sovjetunionen under Stalin*. Avslutningsvis ytterligare ett kapitel författat av Kristian Gerner som handlar om *Sovjetunionen efter Stalin*. Utöver dessa kapitel skärskådas den sovjetiska hållningen före, under och efter det andra världskriget i flera andra kapitel, men då som en del av ett större ämnesområde. Då jag valt att specifikt fokusera mig på Sovjetunionen, så lämnar jag dessa andra kapitel därhän.

I samband med kapitlet om den ryska revolution, nämner Gerner att under det inbördeskrig som rådde i Ryssland efter första världskrigets slut, »kom den decentraliserade, folkstödda sovjetmakten att helt underordnas det strängt centraliserade

30. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 489.

31. Söderlund et al., *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, 1961. s. 489.

32. *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914* i Graninger, Göran, & Tägil, Sven (red.), *Es-selte studium (Uniskol)*, Lund, 1977, 352 s.

33. Kristian Gerner blev sedermera professor i östeuropeisk historia och kultur vid Uppsala universitet (1994-2002) och tillträdde år 2002 som professor i historia vid Lunds universitet och anses allmänt inom forskarvärlden som en framstående Rysslandsexpert.

34. Ingmar Oldberg har under flera år arbetat med Rysslandsforskning vid FOA och FOI.

bolsjevikpartiet»³⁵, ett parti som senare bytte namn till *Rysslands kommunistiska parti*. Oldberg menar i sitt kapitel att centralstyrningen blev alltmer uppenbar och att den på många sätt var en förutsättning för att kunna genomföra det som partiet hade som mål att genomföra, dvs att införa kommunismen i Ryssland.³⁶ Centraliseringen inom det styrande partiet, försvårade på ett effektivt sätt all opposition och omintetgjorde en fri debatt.³⁷

Då de bönder som fanns i Ryssland producerade sina egna varor och även samlade på sig ett eget kapital, betraktades dessa mer eller mindre som kapitalister och därmed fiender till den nya regimen. »Bondefrågan blev en fråga om klasskamp»³⁸, men på grund av det svåra försörjningsläget strax efter inbördeskrigets slut, tvangs kommunistpartiet till eftergifter gentemot bönderna. Bl a inrättades det 1921 något som kom att kallas NEP (Ny Ekonomisk Politik) och som kortfattat innebar att landet för en tid återgick till blandekonomi och att privat handel och industri tillfälligt tilläts. Då den nya ekonomin inte förmådde att bära en sådan kraftig uppbyggnad av den nya industrin som regimen hade som mål och det 1928 återigen uppstod en ny försörjningskris i städerna, passade regimen på att lösa sitt olösta *problem* med bönderna. I samband med den första femårsplanen passade Stalin på att göra sig av med *Kulakerna* som »likviderades» som klass, vilket betydde avrättningar, tvångsarbetsläger eller deportering till annan landsända, t. ex. Sibirien».³⁹

I samband med den kollektivisering som genomfördes, slogs allt motstånd mot den ned med stor hårdhet. Denna politik ledde fram till den stora hungersnöd som främst drabbade bönderna under åren 1932-33. Enligt Oldberg lyckades den andra femårsplanen (1933-38) med att vända utvecklingen och i slutet av 1930-talet hade man »överträffat spannmålsproduktionen [...] från tiden före kollektiviseringen».⁴⁰

Enligt författaren beräknas det att mellan åren 1930-1953, dvs under Stalins tid

35. Gerner, Kristian, »Ryska revolutionen» i Graninger, Göran, & Tägil, Sven (red.), *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914*, Lund, 1977. s. 33.

36. Oldberg, Ingmar, »Sovjetunionen under Stalin» i Graninger, Göran, & Tägil, Sven (red.), *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914*, Lund, 1977, s. 84-95.

37. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977.

38. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 88.

39. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 90.

40. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 91.

vid makten, minst 20 miljoner människor ha dött i svält eller genom avrättningar. Under samma tid uppskattas antalet människor på ett årsgenomsnitt i de sovjetiska arbetslägren ha varit uppemot 8 miljoner människor.⁴¹

Enligt Oldberg anses Stalin ha haft »partiet bakom sig när besluten fattades, men många av överdrifterna i utförandet, våldet och misstagen måste han själv bära det yttersta ansvaret för».⁴²

Oldberg tar även upp om alla de utrensningar som följde i spåret av Stalins alltmer oinskränkta makt. Utrensningarna nådde sin topp 1937-38 och det inrättades arbetsläger över hela landet och uppemot 12 miljoner människor uppskattas ha dött där.

Enligt Oldberg förvandlades Sovjetunionen »till ett totalitärt samhälle präglad av terror och personlig osäkerhet».⁴³ Stalin önskade »undanröja själva möjligheten till opposition i landet och få total handlingsfrihet» och detta skedde genom att »[p]artiet blev hans lydiga redskap».⁴⁴

Slutligen sammanfattar Oldberg Stalins födelar och nackdelar med att säga att

Om industrialiseringen och segern i andra världskriget skall räknas till Stalins förtjänster, måste detta vägas mot de oerhörda offren i kollektiviseringen och utrensningarna.⁴⁵

2.3 Lärobok i historia 1992

I *Alla tider historia*⁴⁶ fokuseras det ytterst lite på Sovjetunionen och dess utveckling. Endast 9-10 sidor ägnas åt Sovjetunionen och då mer eller mindre enbart i samband med revolution och de år som sedan kom.

Lärobokens författare redogör inledningsvis kort och koncist för de två ryska revolutionerna som genomfördes år 1917, men med största fokus lagd vid den senare av de två revolutionerna, dvs den som vanligast brukar betecknas som »den ryska revolutionen». Det var i samband med denna revolution som bolsjevikerna tog

-
41. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977.
 42. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 94.
 43. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 94.
 44. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 95.
 45. Oldberg, *Sovjetunionen under Stalin*, 1977. s. 95.
 46. Bergström, Börje et al., *Alla tiders historia*, Stockholm, 1992.

makten och som ledde till kommunisternas maktövertagande och bildandet av Sovjetunionen.

I samband med att författarna beskriver händelseförloppet under den senare revolutionen, förklarar de att den tidigare regeringen, den som fanns innan bolsjevikernas kupp, hade utlyst nyval och att detta val hade gett bolsjevikerna »mindre än en fjärdedel av platserna i riksdagen. Lenin lät då upplösa riksdagen med våld och förklarade att proletariats diktatur hade inletts».⁴⁷

Vidare fortsätter författarna att beskriva det inbördeskrig som följde i spåren av kommunisternas maktövertagande. Ett inbördeskrig som stod å ena sidan mellan de delar av befolkningen som motsatte sig kommunisterna och som fick stöd av Storbritannien, Frankrike, USA och Japan, och å andra sidan kommunisterna med *Röda armén* i spetsen. Efter flera års inbördeskrig, stod till slut kommunisterna som segrare och det beräknades att uppemot sju miljoner dog i samband med detta inbördeskrig.

Vidare skriver författarna att det visserligen blev en allmän, men ej hemlig rösträtt och att de som tidigare hade varit knutna till de tidigare styrande - exempelvis adel, präster m fl - var uteslutna från valdeltagandet till mitten av 1930-talet.

De nämner även att endast partiets medlemmar - som endast de mest hängivna och kunnigaste fick vara med i - som fick ledande poster i samhället. Allt mer av makten centraliserades och »den verkliga makten i Sovjetunionen var koncentrerad till partiet centralkommitté, vars sekretariat och politbyrå var verkställande organ».⁴⁸

Efter en genomgång av ovanstående händelser och sammanhang, fortsätter författarna med att gå igenom den *nya ekonomiska politiken*, även kallad *NEP*. Enligt författarna nationaliserade den nya regimen i början av sitt maktinnehav alla större industrier, banker och gruvor. Trots att jorden som tidigare hade tillhört storgodsägare och tsaren delades ut till bönder, sågs den av kommunisterna ändå som statlig egendom. Efter att först ha försökt att tvinga bönderna leverera spannmål och livsmedel enligt direktiv från staten, tvangs Lenin överge tvångspolitik. Det skedde en tillfällig återgång när det gällde statens kontroll över handeln i och

47. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 307.

48. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 309.

med att det tilläts ett delvis privatägt näringsliv. Dessa av verkligheten framtvingade reformer kom alltså att gå under namnet *Nya Ekonomiska Politiken - NEP*. Detta avsteg från kommunisternas ursprungliga planer gjorde att »[i]ndustriproduktionen steg och [att] man kunde bemästra hungersnöden»⁴⁹.

Författarna redogör sedan ganska ingående för hur Stalins makttillträde gick till, då han som generalsekreterare efter Lenins död 1924 sakta med säkert manövrerade bort de andra ledarna - bland andra Trotskij - och ersatte det kollektiva ledarskapet under med en enmansdiktatur. Vidare beskriver författarna hur det

På Stalins initiativ företogs omfattande utrensningar inom det kommunistiska partiet. Ungefär två miljoner medlemmar uteslöts, varefter de skickades till tvångsarbetsläger, kastades i fängelse eller avrättades.⁵⁰

Den terror som nu drabbade även det ledande skiktet inom partiet, drabbade även de som hade höga positioner inom exempelvis Röda armén.

Även i denna lärobok i historia tas det upp om kollektivjordbruken och striden med kulakerna. Författarna får ett resonemang där de beskriver bakgrunden till den stora kollektiviseringen. Bakgrunden var, enligt författarna, att det behövdes stora mängder arbetare till Sovjetunionens industrialisering och de skulle tas från jordbruket. Detta skulle lösas genom att de små jordbruken skulle slås ihop till »jättelika kollektivjordbruk, kolchoser och sovchoser» där det »var lönande att använda maskiner, och då kunde arbetskraft frigöras» och istället användas inom industrin.⁵¹ Bönderna, de så kallade kulakerna, ville dock inte förlora äganderätten till sin jord och satte sig till motstånd mot kollektiviseringen.

På Stalins order utrotades kulakerna som klass. Hundratusentals sköts och uppskattningsvis tre miljoner bönder sändes till tvångsarbetsläger öster om Ural, där de användes för att bygga upp industrier.⁵²

Vidare beskriver lärobokens författare hur jordbruket blev effektivare och spannmålsproduktionen ökade som en följd av kollektiviseringen. Men detta skedde till priset av svår hungersnöd som främst hade sina orsaker i den stora spannmålsex-

49. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 309.

50. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 310.

51. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 311.

52. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 311.

port som skedde och att bönderna hade slaktat sin boskap i samband med kollektiviseringen. Läroboken uppskattar att »[m]iljoner människor torde ha dött av svält i början av 1930-talet».⁵³

Avslutningsvis pekar författarna av läroboken från 1992 på de satsningar på utbildning som genomfördes och som bland annat ledde till att analfabetismen sjönk från drygt 75 % vid tidpunkten för ryska revolutionen, till att det »i slutet av 1930-talet var [...] ovanligt med analfabeter bland sovjetmedborgarna».⁵⁴

I den högre utbildningen satsade man först och främst på teknik och naturvetenskap, och men även historia fick en särställning då »[t]olkningen av det historiska händelseförloppet enligt kommunistiskt mönster gav [...] de styrande stora möjligheter att påverka människorna».⁵⁵

2.4 Lärobok i historia 2009

I boken *Samband historia*⁵⁶ utgiven 2009, delas berättelsen om Sovjetunionen upp i två olika avsnitt. Detta uppdelat dels på drygt tre sidor i samband med avsnittet om *Mellankrigstiden*, dels på knappt fyra sidor i samband med avsnittet om *Folkmord*.

Författarna börjar med att kortfattat gå igenom händelseförloppet när det gällde de två ryska revolutionerna som skedde år 1917. Den första revolution, som går under namnet *Februarirevolutionen*⁵⁷ ledde fram till att den ryske tsaren abdikerade och att nytt styre, företrädesvis ledda av liberaler, som hade som tanke att »omvandla landet till en konstitutionell monarki»⁵⁸. I samband med denna första revolution gick det att urskilja tre olika politiska grupper, nämligen de liberala, de moderata socialisterna och de radikala socialisterna. Det blev en maktindelning mellan å ena sidan *duman* (parlamentet) och regeringen och å andra sidan *sovjeterna* (arbetarråden)

53. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 311.

54. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 311.

55. Bergström et al., *Alla tiders historia*, 1992. s. 311.

56. Ericsson, Niklas, & Hansson, Magnus, *Samband Historia*, Stockholm, 2009.

57. Februarirevolutionen inträffade i mars 1917 enligt vår gregorianska kalender.

58. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 385f.

Under hösten 1917 hade, enligt författarna, de radikala socialisterna (som kom att kalla sig bolsjeviker) vuxit sig allt starkare och fick tillsammans med sina allierade majoritet i arbetarråden. Lenin ville i samband med detta ta över makten med våld, men hade endast en minoritet i partiledningen med sig. Trots det tog Lenins bolsjeviker kontrollen över regeringsbyggnaden i det som kom att kallas *Oktoberrevolutionen*⁵⁹ och den regering som tillträtt efter vårens revolution, föll.

Utifrån dessa arbetarråd - sovjeter - som bolsjevikerna ansåg skulle styra landet, kom namnet *Sovjetunionen*.

Efter den sista revolutionen slöt Ryssland fred med Centralmakterna och drog sig därmed ur första världskriget. Strax efter detta bröt det ut ett inbördeskrig i Ryssland mellan de *röda* och de *vita*, dvs de som var för respektive emot den nya kommunistiska regimen. Inbördeskriget varade mellan 1918-1921 och resulterade bland annat i att tsarfamiljen avrättades, kyrkan skildes från staten och att de röda vann. Under inbördeskriget inrättade Lenin något som han kom att kalla för *krigskommunism* och som i korthet innebar att »alla fabriker ställdes under statens regi, all privat handel förbjöds och att kommunisterna tog (ofta med våld) mat från bönderna för att ge till städernas arbetare».⁶⁰

Efter segern i inbördeskriget införde Lenin något som kom att kallas för den nya ekonomiska politiken (NEP), då det visade sig att »krigskommunismen inte klarade av att få det söndertrasade Rysslands ekonomi på fötter efter första världskriget».⁶¹ Denna ekonomi innebar i korthet att kommunisterna - för tillfället - accepterade en kompromiss med det marknadsekonomiska system som de annars bekämpade. Tack vare att privat handel tilläts och att bönderna fick sälja sitt överskott, så återhämtade sig den ryska ekonomin igen.

När sedan Lenin dör, utbryter det en inre maktkamp inom ledningen för kommunistpartiet. Stalin blir så småningom segrare och avskaffar sedermera NEP och inför istället en kommunistisk planekonomi. Genom att använda sig av femårsplaner där all ekonomi - både inom jordbruk och industri - styrdes och planerades i detalj av staten. Stalin valde att satsa det mesta av sitt krut på den tunga industrin

59. Oktoberrevolutionen inträffade den 7 november 1917 enligt vår gregorianska kalender..

60. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 386.

61. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 387.

och en utbyggnad av krigsmakten.

I samband med inbördeskriget hade bland annat *kosackerna* valt att strida på den vita sidan, som bolsjevikernas motståndare. Efter nederlaget i inbördeskriget, utsattes denna folkgrupp för kommunisternas terror och under 1920-talet »utplånad[es] deras samhälle i form av kultur och livsform».⁶²

En annan grupp som fick känna på terrorn, var *kulakerna*, de självvägande bönderna. Dessa hade motsatt sig den kollektivisering som Stalin försökte genomföra i slutet av 1920-talet.

Stalins order var att hela kulakklassen skulle utplånas. Under tiden 1930-31 tvångsförflyttades drygt 1,8 miljoner människor som anklagades vara kulaker. Många av dem dog.⁶³

Författarna drar här slutsatsen att det finns stora likheter mellan hur nazisterna behandlade judarna och hur kommunisterna behandlade kosackerna och kulakerna. Syftet i båda fallen var att utplåna dem, men i fallet med kosackerna och kulakerna handlade det främst om »att utplåna deras kultur och inte alla enskilda individer».⁶⁴

Utöver dessa kampanjer gentemot kosackerna och kulakerna, vände sig Stalin även mot ukrainska bönder. Genom olika former av höga exportmål för spannmål, orsakade Stalins regim en massvält i Ukraina och under åren 1932-33 uppskattar författarna att fler »än 5 miljoner människor dog av denna avsiktliga och människoskapade svält».⁶⁵ Syftet verkar, enligt vad författarna skriver, ha varit »dels att bryta ner motståndet hos bönderna, dels att finansiera industrialiseringen i Sovjetunionen».⁶⁶

Författarna tar även upp *Gulag* som var ett system av fångläger som hade sin upprinnelse redan under inbördeskriget. Hit skickades både de så kallade klassfienderna, men även andra människor som varken var politiska eller som av regimen kunde betraktas som brottslingar.

62. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 426.

63. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 426-427.

64. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 427.

65. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 427.

66. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 427.

Gruppen av fångar var inte enhetlig. Vilka som hamnade i lägren styrdes av myndigheternas godtycke. Ibland hade de kvoter att fylla med fångar som skulle skickas iväg till olika läger.⁶⁷

Dessa läger var, i motsats till de nationalsocialistiska förintelselägren, snarare att jämföras med koncentrationsläger. Syftet var inte först och främst att fångarna skulle dö, utan de skulle användas som arbetskraft. Men detta hindrade inte att många människor dog i dessa läger eller under transporten till dessa läger.

Som mest var 3 miljoner människor inspärrade i de tusentals lägren, som då stod för ungefär halva den sovjetiska produktionen av metaller, kol och timmer.⁶⁸

Så länge Stalin var i livet - han dog 1953 - fyllde dessa läger ytterligare en funktion, nämligen att »sätta skräck i befolkningen»⁶⁹.

Åren 1936-38 brukar i rysk historia gå under benämningen *Den stora terrorn* och denna gång riktade sig terrorn inte »mot bönder, eller politiska fiender, utan mot medlemmar i det kommunistiska partiet och anställda tjänstemän».⁷⁰ Inte ens de som befann sig på de högsta positionerna i partiet kunde känna sig säkra. Stalin iscensatte rättegångar där de åtalade efter tortyr erkände allt de anklagades för.

Under åren 1937-38 greps nästan totalt 1,6 miljoner människor och av dem avrättades nästan hälften. Syftet med dess rättegångar var, enligt lärobokens författare, att:⁷¹

- visa vilken makt staten hade
- påminna om att fienden fanns överallt, till och med i kommunistpartiets ledning (för att uppmuntra angiveri)
- visa hur lojala medborgare skulle bete sig (de skulle erkänna sina fel och vilja förbättra sig)
- skrämma medborgarna

Även under andra världskriget pågick förföljelser från den kommunistiska regimens sida, men denna gång riktade sig dessa förföljelser mot etniska grupper. Bl a

67. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 428.

68. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 428.

69. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 428.

70. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 428.

71. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 429.

förflyttades mellan åren 1941-44, uppemot tre miljoner människor tillhörande åtta olika etniska grupper. Ett av syftena till dessa förflyttningar var »att försvaga eller till och med utplåna de etniska identiteterna [...] de skulle enbart se sig som sovjetiska medborgare».⁷²

Enligt författarna var den sista kampanjen som Stalin försökte genomföra innan sin död, den mot de ryska judarna 1949-53. Målet för Stalin var att judarna skulle överge »sin tro, sin identitet och sitt levnadssätt» och istället stöpas »om till goda kommunister».⁷³

72. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 430.

73. Ericsson, & Hansson, *Samband Historia*, 2009. s. 430.

3 DISKUSSION

Om vi nu fokuserar oss på själva texterna som presenterats i föregående kapitel, kan vi då se »en förskjutning över tid när det gäller hur läroböcker i historia skildrar och belyser Sovjetunionen mellan åren 1917-1953?» eller berättar de olika författarna till de fyra läroböckerna, mer eller mindre samma historia? För att kunna ge svar på dessa frågeställningar har jag valt att först analysera de olika läroböckerna var för sig, för att sedan slutligen försöka att komma fram till en slutsats (se under kapitel 3.5 med början på sidan 32).

3.1 Analys 1961

Den första läroboken, den från 1961, tar även den upp en del av de olika brott mot mänskligheten som de senare läroböckerna tar upp. Dock nämner den läroboken (se sidorna 18-20 längre upp i uppsatsen) ingenting om det som sedermera kom att gå under beteckningen *Gulag*⁷⁴ eller om de olika kampanjer som Lenin och Stalin drev mot olika befolkningsgrupper eller samhällsskikt såsom kosackerna eller kulakerna. Likaså nämnes inga siffror i antalet dödade under kommunisternas folkmord, vilket flera av de andra läroböckerna gör. När läroboken från 1961 läses, känns det som om historien ligger för nära författaren i tid, för att författaren ska kunna ha tillräcklig distans till händelserna för att kunna ta upp dem. Likaså kan det vara så att många av de händelser och företeelser som de senare läroboksförfattarna tar upp och väljer att belysa, inte var till fullo kända eller t o m var skrämmande för att vara sanna när författaren skrev sin korta berättelse om Sovjetunionen. Eller kanske var den historiska medvetenheten inte så stor när det gällde vad som hade hänt på andra Östersjön. Det var för mycket *nutid* för att kunna skildras som *dåtid*?

74. Begreppet *Gulag* kom till västs kännedom först genom Aleksandr Solzjenitsyns debutroman *En dag i Ivan Denisovitjs liv* som sedermera gav honom Nobelpriset i litteratur 1970.

3.2 Analys 1977

När det gäller 1977 års upplaga av läroboken i historia, syns det att här har författarna haft mer material att hämta ur. Eller kan det vara så att det började att bli en tillräckligt stor distans över tid för att kunna plocka med saker som var möjligen var otänkbara att ta med i en lärobok 15 år tidigare?

Både Oldberg och Gerner pekar på Stalins och Sovjets olika brott och de går även längre i sin berättelse genom att belysa händelserna genom att sätta siffror på de olika brotten. Bakom dessa siffror står det människor, precis som bakom de siffror som förs fram när det gäller förintelsens offer.

Men trots dessa ovan nämnda skillnader mellan 1961 års lärobok och 1977 års lärobok, så finns det fler likheter dem emellan än vad det finns skillnader.

3.3 Analys 1992

I jämförelse mellan 1992 års lärobok å ena sidan och de senare läroböckerna å andra sidan, så får jag nog anse att 1992 års upplaga är ganska så tunn när det gäller vissa händelser såsom Gulag. Gulag som begrepp myntades av Aleksandr Solzjenitsyn i hans böcker om sin tid som lägerfånge i Sibirien. Detta borde nog funnits med i en historiebok utgiven 1992, detta även om fånglägren tas upp så saknas begreppet Gulag i framställningen.

3.4 Analys 2009

När det slutligen kommer till den senaste utgivna läroboken i min genomgång, så får jag nog säga att den skiljer sig markant från de tidigare genomgångna läroböcker i historia som presenteras i denna uppsats. Författarnas material som de presenterar i läroboken, är stort, men samtidigt mycket lättöverskådligt.

De stannar inte upp inför att enbart beskriva exempelvis Stalins kampanj mot kulakerna, utan de väljer även att beskriva kosackerna, judarna och andra folk-

grupper eller samhällsgruppers förföljelser från den kommunistiska regiomens sida.

Deras presentation och framställning är den som andas mest historiemedvetande i så måtto att de verka följa de riktlinjer som Klas-Göran Karlsson fört fram och som återgetts tidigare i uppsatsen (se sidan och som griper över många fler händelser och skeenden när det gäller Sovjetunionen, än vad de tidigare utgivna läroböcker gör. Det verkligen märks att de tagit ett djupt tag med spaden när de grävt i den historiska myllan och sedan har de presenterat det som de fått fram. Detta kan förvisso även bero på vad den nutida historieforskningen har fått fram under de senaste 15 åren sedan de gamla sovjetiska arkiven öppnades för forskare. De resultat som denna forskning kommit fram till, var möjligtvis helt okänd eller ännu i sin linda när de andra tre läroböckerna skrevs.

Hur dessa rön som författarna väljer att beskriva och att presenterar kommer att mottas och ses på om 20 eller 30 år, är svårt att säga. Men som oftast är förmodligen dessa författare och deras texter präglade av sin tids historieuppfattning på samma sätt som tidigare läroboksförfattare varit präglade av sin tids historiemedvetande och nutidsuppfattningar.

Det kan vara så att det är lättare att tolka händelser och företeelser som ligger i ens omvärld och som pågår i ens egen nutid när lite tid har fått gå och därmed gett en lite distans till de händelser och det geografiska området som ligger i blickfånget för undersökningen. Det finns alltid en risk att försöka att analysera och försöka att förklara saker och ting som ligger i ens egen nutid och närområde. Med lite avstånd i tid blir perspektivet lite annorlunda och slutsatserna lite mer analyserande. Att bli hemmablind är en något som även kan drabba forskare inom olika områden, så även historieforskare.

3.5 Slutsats

Slutligen är frågan om det har gått att besvara min frågeställning utifrån det material som jag har haft till mitt förfogande eller om denna kategori eller art av frågeställning, inte går att besvara utifrån de teoretiska verktyg (se under kapitel 1.4.2

från sidan 8 och framåt) som jag valde att använda mig av inför denna studie?

Frågeställningen var följande:

- Kan man se en förskjutning över tid när det gäller hur läroböcker i historia skildrar och belyser Sovjetunionen mellan åren 1917-1953?

Jag tror mig kunna säga att en förskjutning har skett över tid när det gäller hur man skildrar och belyser Sovjetunionen. Men samtidigt tror jag inte att den skillnaden över tid handlar om att de äldre historieböckerna på något sätt skulle mörka fakta på grund av ideologiska skäl eller det dåtida politiska klimatet. Snarare tror jag att det till syvende och sist - i detta fallet - handlar om att dagens läroboksförfattare har en helt annan vetenskaplig forskning att hämta fakta och bakgrundsmaterial ur. Den historiska forskning som idag finns, fanns inte ens för 15 år sedan.

Framtidens läroböcker i historia lär innehålla än mer fakta som vi idag inte har sett komma i ljuset. Men mycket beror också på hur utvecklingen i dagens Ryssland blir. Kommer det i framtiden att vara öppna arkiv för historieforskare eller kommer de tendenser som vi de senaste åren har sett i dagens Ryssland förstärkas och därmed innebära en slags återgång till det slutna Ryssland?

Den genomgång av de fyra läroböckerna i historia som nu har gjorts, har på flera sätt visar att det dels finns en förskjutning över tid när det gäller hur Sovjetunionen har presenterats i läroböcker i historia, dels att en stor del av den presentationen kan sägas vara ganska så samstämmig.

Man kan säga att allt historiemedvetande - som är det dominerande teoretiska verktyget som används i denna uppsats - har sin utgångspunkt i någon form av tidsperspektiv eller tidslinjer. Antingen dåtid, nutid eller framtid. Enligt Niklas Ammert byggs ett historiemedvetande upp i två huvuddelar.

Den ena är kronologisk reda, baserad på kunskaper om faktiska förhållanden och sammanhang i historien. [...] Den andra delen är den tankeprocess eller kompetens som förmår sätta in yttringar, tecken eller händelser i ett större historiskt sammanhang, där alla tre tidslinjer finns med.⁷⁵

Om ovanstående resonemang appliceras på de texter om Sovjetunionen som ta-

75. Ammert, Niklas, »Finns då (och) nu (och) sedan? Uttryck för historiemedvetande i läroböcker för grundskolan» i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund, 2004. s. 279.

gits upp och belysts i samband med uppsatsens tidigare genomgång av de fyra olika läroböckerna i historia, tror jag mig se dels en tidsbunden tolkning eller snarare presentation av Sovjetunionen och det som hände under den aktuella tidsepok som studien fokuserar på. Rent generellt är det naturligt att det lyfts fram olika saker och olika händelser beroende på när dessa händelser lyfts fram. Ju närmare författaren till läroboken levde den i tid inträffade händelsen, desto större chans eller risk att författaren tolkar händelserna utifrån de skeenden som händelserna uppkom ur. Författaren riskerar att inte ha fått tillräcklig »distans» till de historiska händelserna för att kunna tolka dem och presentera dem på ett vetenskapligt korrekt sätt. Med andra ord finns det en risk att författaren är färgad av det då dagsaktuella händelser och den tidens debatt som präglade det samhälle som författaren levde i när han eller hon skrev de i närhet utspelade händelserna.

Men det finns även en omvänd tolkning eller presentation och det är utifrån de premisser som de författare lever i som idag skriver om exempelvis Sovjetunionen. Dessa författare kan sägas ha facit i sin hand och i fallet Sovjetunionen, har den möjligheten att ha en historisk överblick över både dess tillkomst, uppgång, nedgång och fall. Dessa förutsättningar kan påverka hur det historiska materialet tolkas och presenteras.

4 SAMMANFATTNING

Min ansats var att undersöka om det genom att undersöka fyra olika läroböcker i historia utgivna under en 50 års period, undersöka om det kunde finnas någon förskjutning över tid när det gäller hur läroböcker i historia skildrar och belyser Sovjetunionen mellan åren 1917-1953? Till hjälp att undersöka detta, använde jag mig av en komparativ metod och de teoretiska verktygen var främst historiemedvetande.

Mina slutsatser är att man delvis kan se en förskjutning över tid, men att det till stor del kan bero på flera olika ting såsom de olika författarnas tillgång till material ur de gamla sovjetiska arkiven. I samband med Sovjetunionens fall öppnades många tidigare stängda arkiv för forskare från hela världen. Dessa arkiv hade varit stängda under diktaturen, men kom från början av 1990-talet att ge ljus åt historiska händelser och skeenden alltsedan 1917 års revolutioner fram till diktaturens slutliga fall år 1991.

Den förskjutning som finns över tid är dock inte så stor som jag initialt hade förväntat mig. Innan studien påbörjades hade jag en bild av att det skulle finnas en större diskrepans mellan läroböckerna över tid, men de skillnader som trots allt finns att finna beror nog mycket på att saker och ting inte var allmänt kända eller politiskt korrekta att ta upp så pass snart efter andra världskrigets slut. Ett världskrig där Sovjetunionen stod på de segrande makternas sida och därför kunde - i vissa kretsar - ses som något gott i motsats till Nazityskland som både hade förlorat kriget och hade avslöjats som en av världshistoriens största förbrytare mot mänskliga rättigheter. Vidden och omfattningen av Sovjetunionens förbrytelser var antingen inte kända i den omfattning som vi idag har kunskap om eller så fanns det en indirekt påverkan om vad som var lämpligt att föra fram i våra läroböcker om den stora grannen på andra sidan Östersjön.

Detta till trots ger vid handen att det inte går att finna några större skillnader över tid mellan de olika läroböckerna, förutom de rön som kommit fram på senare

tid och som först och främst handlar om sådant som varit gömt i de sovjetiska arkiven. Likaså kan det finnas en förändring över tid som har att göra med den politiska ommöbleringen av den politiska kartan som skett både i Sverige och övriga Europa under de senaste årtionden, tydligast sett från Sovjetunionens fall och framåt. De sympatier med Sovjetunionen som eventuellt skulle kunna ha funnits hos en del forskare, politiker och läroboksförfattare efter andra världskriget slut, har alltsedan 1980-talet avtagit.

Detta sagt vill jag dock påpeka att det inte har varit möjligt att utifrån de texter som jag har studerat i de fyra läroböckerna i historia, att hitta några som helst explicita politiska sympatier åt ena eller andra hållet. Om läroboksförfattarna har haft några sådana sympatier eller antipatier åt ena eller andra hållet, har de mer än väl lyckats med att dölja dessa.

5 REFERENSLISTA

Läroböcker:

- Bergström, Börje, Almgren, Hans, & Löwgren, Arne, *Alla tiders historia*, Stockholm, 1992.
- Ericsson, Niklas, & Hansson, Magnus, *Samband Historia*, Stockholm, 2009.
- Gerner, Kristian, »Ryska revolutionen» i Graninger, Göran, & Tägil, Sven (red.), *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914*, Lund, 1977, s. 25-33.
- Graninger, Göran, & Tägil, Sven, *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914*, 1977, 352 s.
- Oldberg, Ingmar, »Sovjetunionen under Stalin» i Graninger, Göran, & Tägil, Sven (red.), *Historia i centrum och periferi - Del 3 tiden efter 1914*, Lund, 1977, s. 84-95.
- Söderlund, Ernst, Johannesson, Gösta, & Seth, Ivar, *Medeltidens och nya tidens historia för gymnasiet*, Stockholm, 1961.

Övrig litteratur:

- Ammert, Niklas, »Finns då (och) nu (och) sedan? Uttryck för historiemedvetande i läroböcker för grundskolan» i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund, 2004, s. 273-286.
- Ammert, Niklas. *Det osamtidigas samtidighet : historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, 252 s. 2008.
- Aronsson, Peter, *Historiebruk : att använda det förflutna*, Lund, 2004.
- Edwardsson, Peter. *Machal : berättelserna om fyra svenska frivilliga (machalniks) som deltog i Israels självständighetskrig 1948-49*, Kandidatuppsats, 2007. <<http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1319703>>
- Edwardsson, Peter. *Kampen om historien: Levande eller statlig historia i skolan?*, Kandidatuppsats, 2009. <<http://hkr.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:289266>>
- Holmén, Janne. *Den politiska läroboken : bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget*, *Studia historica Upsaliensia*, 221, 376 s. 2006. <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6748>>
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Stockholm, 1999.
- Karlsson, Klas-Göran, »Historiedidaktik. Begrepp, teori och analys» i Karlsson, Klas-Göran, & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund, 2004, s. 21-66.
- Larsson, Hans Albin, »Vad är möjligt och vad är lämpligt?» i Johansson, Zenita, & Larsson, Hans Albin (red.), *Någonstans i Sverige - Lokalhistoriska elevprojekt inom Svenska Eustory*, 2009, s. 15-22.
- Nordgren, Kenneth. *Vems är historien? : historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Doktorsavhandlingar inom den Nationella forskarskolan i pedagogiskt arbete, 3, 303. 2006. <http://www.educ.umu.se/presentation/publikationer/avhandlingar/vems_ar_historien.pdf>
- Nyström, Hans, Nyström, Lars, & Nyström, Örjan, *Perspektiv på historien B*, Malmö, 2004.